

Sámegeiela hástalusat, seailuheapmi ja ovdáneapmi Guovdageainnus

JOHAN KLEMET HÆTTA KALSTAD, PROFESSOR EMERITUS

Sámi allaskuvlla

Dáruiduhttin lea leamaš stáda sámepolitihka prinsihpalaš vuodđun 1880-logu rájes, ja dáruiduhttin lei boadusin stáda doaimmain sámegeiela ja kultuvrra ektui. Dat politihkka almmolaččat loahpahuvvui nuppi máilmmi soadi áiggi 1940–1945, ja Norgga stuoradiggi almmolaččat mearridii molsut sámepolitihkalaš prinsihpa dáruiduhttimis seailuhit sámegeiela ja kultuvrra almmolaččat. Liikká leat olbmot odđa sámepolitihka áiggi guodđán eatnigielaset ja sámi kultuvrralaš dovdomearkkaid nugo biktasiid, namaid jnv. Dát dáruiduvve go mánát dahje nuorraolbmot geavahišgohte dárogiela ja nugo dážabiktasiid dahje go váhnemat välljeje dárogiela vuosttašgiellan mánáidasaset.

Orro leame dego dáruiduvvan livččii joatkán vaikko dáruiduhttin lei almmolaččat loahpahuvvon. Mun lean dutkan sámegeiela saji ja hástalusaid Guovdageainnus, ja dán artihkkalis mun dutkandieđuid vuodul čilgen mot Guovdageainnu olbmot aktevran čáhkkegohte saji sámegillii almmolaš giellan.

Fáddásáni: sámegeiella, dáruiduhttin, aktevra, doaibmasadi, almmolaš giella

1. Álggahus

Mus leat dieđut ja muitalusat sámeálbmoga dáruiduhttima birra Norggas, mii lei go eiseválddit hehtteje ja gilde sámegeiela oahpaheami ja geavaheami. Dáruiduhttin ii doaibman ovttá ládje buot sámequovlluin riikkas, ja muhtun guovlluin seailui sámegeiella buorebut go eará guovlluin.

Seammás lea olbmui leamaš dovdu ahte sámegeiela jávkan ii bisánan ja loahpahuvvon vaikko riikaeiseválddit ledje mearridan dáruiduhttima loahpahit nuppi máilmmisođi áiggi. Čujuhan iežan bargui (Kalstad 2011a: 61) čájehan várás mot eiseválddit čielggadedje ja molso odđa prinsihpalaš vuoddu Norgga almmolaš sámepolitihkkii.

Mun navddán ahte dáruiduvvan lei doaimmas go mánát dahje nuorraolbmot geavahišgohte dárogiela ja dážabiktasiid, dahje go váhnemat välljeje dárogiela vuosttašgiellan mánáidasaset. Dán artihkkala fáddán lea mot sámeálbmoga dáruiduvvan lea doaibman giellamolsuma hárrái Norggas. Mun lean gáržžidan čuolmma dutkat mot sámegeiela sadi lea leamaš sámi váldoguovlluin.

Dutkandieduid lean háhkan Guovdageainnu márkanbáikkis danin go doppe lea dárogiella hástalan sámegiela. Doaresbeale ássit eai deaivvadan dárogielain eanet go márkanbáikkis.

Historjjálaš duogážin mus lea dáruiduhttinpolitihkka 1800-logu rájes ja mii nannejuvvui lágaid vuodul 1880-jagiin. Nuppi máilmmisoađi áiggi dát politihkka loahpahuvvui. Mun čujuhan almmolaš dáruiduhttinpolitihka loahpaheapmái ja odđááiggi sámepolitihka álgui sealluhit sámegiela ja kultuvrra. Ankke jotke oallugat sámeálbmogis vuoruhit dárogiela seammás go sii dávjá molso gávtti dáža- ja rivgobiktasiiguin. Sin mánát oažžugohte dáža- ja rivgonamaid. Lean navdán sámeálbmoga dáruiduvvame go sámegiella rašui ja jávkkaivá váilevaš geavaheami geažil.

Mun lean válljen dutkangažaldahkan: *Mot lea sámegiella hástaluvvon guovddáš sámi váldoguovllus ja mot leat sámegiela Guovdageainnus sealluhan ja ovdánahtán gielaset?*

Mu dutkangažaldat lea čuožžilan servodatdiehtaga vuodđogažaldagas mot olbmot hálddašit doaimmaideaset iežaset dilálašvuodas sihke árvvuid ja eavttuid vuodul. Lassin lea mus gažaldahkan manne sámegiela sealluheapmi Guovdageainnus lea lihkostuvvan beaivválaš giellan dáruiduhttináiggiid čađa.

Mun lean rehkenastán 1945 rájes odđa áigin. Lea dohkkehuvvon máhttu ahte dan rájes leat leamaš stuora servodatrievdamat Norggas, ja dát leat goskan sámeguovlluide, sámeálbmogii ja sápmelaččaide ovttaskasolmmožin riikkas, dahje dadjat riikaborgárin. Dán áiggi (Kalstad 2011a) seammás álggahuvvui odđa sámepolitihkka Norggas.

Sápmelaččaid giellamolsuma almmá eiseválddiid politihkalaš dáruiduhttima lean mun (Kalstad 2011b) gohčodan *dáruiduvvamin*. Nuppiin sániin dáhpáhuvá dáruiduvvan go sámi olbmot leat geavahišgohtán dárogiela eatnigiela sajis, ja dat lea dušše gártan nu almmá eanet čilgehusaid haga.

Mun lean válljen casan Guovdageainnu mii lea ipmirduvvon oassin sámi guovddášguovllus gos giella lea nanus. Kárášjohka lea nubbe guovddáš sámesuohkan Norggas, ja doppe mus (Kalstad 2011a) leat dieđut gielladilálašvuoda birra oassin mu odđa áiggi sámepolitihka dutkamiin.

Dán guovtti sámesuohkanis leat goabbat lágan vásáhusat odđa áiggis. Kárášjogas lea sámegiella hástaluvvon almmolaččat ja doppe ii leat buot áiggiid leamaš sámepolitihkas coakci. Guovdageainnus leat álbmot ja politihkkarat dorjon sámepolitihka. Dárogiella ankke álggii báidnit sámegiela 1970-jagiin. Ovdal leat

dárogielat ja suomagielat olbmot geavahišgoahtán sámeigiela go sii bisáne Guovdageidnui, ja dás muittuhan bearrašiid nugo Aarseth, Keskitalo, Meløy ja earát.

Mu dutkamis lea giellageavaheddjiin aktevrastáhtus ja sii leat fárus láchčime alcceset doaibmasaji gielaset hálddašit.

Oallugat leat dutkan sámeálbmoga dáruiduhttima. Lea ovttamielalaš oaidnu ahte dáruiduhttinpolitihkka lea fievráduvvon eiseválddiid bealis. Váldooaidnu lea ahte Stuoradikki mearrádusain 1963:s loahpahuvvui dáruiduhttin politihkalaš prinsihppan almmolaččat. Soapmásat leat ankke doalahan ahte dáruiduhttinpolitihkka ii loahpahuvvon eiseválddiid bealis ovdal manjil Álttá stuimmiid 1980-logus. Kalstad (2011a: 43) lea čujuhan ahte Henry Minde lea muhtun sis geat dán leat čuoččuhan. Ann-Mari Andersen ja Kjell Olsen (2018) leaba almmuhan dieđalaš artihkkala mas soai čuoččuheaba ahte muhtumat Sis-Finnmárkkus ođđa áiggis eai leat beassan oahppat sámeigiela eiseválddiid dáruiduhttima geažil. Sámeigiela dilálašvuoda hárrái mun lean álggahan Vilhelm Auberta (1978) dutkamiin sámeálbmoga loguid hárrái Norggas. John Todala (2013) bargu lea leamaš mávssolaš sámeigielat skuvlamánáid loguid dáfus. Torkel Rasmussen (2014: 262–266) lea dutkan mot rievdamat servodagas leat váikkuhan olbmuid sámeigiela geavaheami Deanu ja Ohcejoga gielddain. Son lea dutkan mot riika- (makro-) ja suohkandási (meso-) eavttut leat váikkuhan sámeigiela ceavzinnávccaid ektui, ja lea cealkán ahte hehttehusat maid váhnemat ovttaskasolmmožin vásihit skuvlaid oahpaheami dáfus, bohtet sihke riika- ja suohkandásis. Son loahpaha ahte ceavzinnávccat leat buorebut Deanus go Ohcejogas.

Mun lean čuovvovaš vuollekapihttalis oanehaččat čilgen mot riikka dáruiduhttinpolitihka doaimmai ja mot dan váikkuhusat sámeigiela ektui vuhttojit Guovdageainnus. Dán vuosttaš kapihttala loahpahan čilgehusain vuollekapihttalis 1.2 sámeigiela dilálašvuoda birra váldosámiguovlluin Norggas ođđa áiggis. Nuppi kapihttalis joatkkán teorijain ja metodaiguin. Goalmmát kapihttalis ovdanbuvttán dutkandieđuidan jearahallamis ja empiriija sámeigiela dilálašvuoda rievdadeami birra. Njealját kapihttalis lea ságaškuššan ja loahpaheapmi.

1.1 Dáruiduhttinpolitihka ja dan váikkuhusat Guovdageainnus

Dáruiduhttima prinsihppan lea leamaš politihka ulbmil gielddit sámeigiela almmolaččat ovdamearkka dihte skuvllas ja girkus. Seammás lei dáža kultuvra vuoruhuvvon ja dan dilis ipmirduvvui sámeigiella ja kultuvra hehttehusan olbmuide ja servodatovdáneami dáfus. Ovdal go dáruiduhttin álggahuvvui lei sámeigielas

eiseválddiid doarjja muhtun áiggiid 1700- ja 1800-logus, ja sámegiela oahpu várás ledje ceggejuvvui oahpahasat nugo *Seminarium Scolasticum* (1714–1727) ja dovddus *Seminarium Lapponicum* (1752–1773). Dán mañemus namuhuvvon oahpahusa jodihii Norgga vuosttaš professor Knud Leem (1697–1774). Son lei maid ovttas Niels J. Chr. V. Stockflethain (1787–1866) vuodđudeame sámegiela čállingiellan Norggas.

1800-logu gaskamuttus álggahišgohte eiseválddit dáruiduhttindoaimmaid. Dán jahkečuodi dovdomearkan lea leamaš eahpesihkarvuohta sámegiela saji ja stáhtusa hárrái. Álggus 1800-logu doaimmai Niels J. Chr. V. Stockfleth ja son čuolai sámegiela beali eiseválddiid doarjagiin. Dan vuodul eiseválddit dohkkehe sámegiela geavaheami almmolašvuodas 1880-jagiide. Dat oaidnu vuoittáhalla-gođii ja politihkka rievddai ollásit loahpas 1880-logu, ja nu ođđa skuvlalágain 1889 gáržžiduvvui sámegiela almmolaš sadji nannosit. Guovdageainnus ja Kárás-jogas ja muhtun áiggi Jáhkovuonas lei dábálaš geavahit sámegiela risttalašvuoda oahpahasas. Seammás ovdalaš ruđat sámegiela ovddideami várás álge geavahuvvot dáruiduhttimii (Smith 1938: 258; Mákká Regnor 2005: 21–23).

Meløy (1980: 32–34), guhte ieš ge lea leamaš oahpaheaddjinn Guovdageainnus moadde jagi 1930-logus, lea guorahallan eiseválddiid raporttaid skuvladili birra Guovdageainnus loahpageahčen 1800-logu, ja son čujuha raporttaide main lea celkon ahte skuvlamanáid dárogieloahppu lei doppe earenoamáš heittot. Meløy seammás čujuha ahte skuvladirektevra Killengreen lea raporttastis 1876 cealkán ahte sámegiella doalaha bures sajistis Guovdageainnus. Dáid dieđuid mielde ii oro garra dáruidahttin ožžon coavcci Guovdageainnus 1800-logu loahpageahčen.

Smith (1938: 241–258) lea muitalan mot skuvladilálašvuodat Guovdageainnus rivde 1900-logu álggus. Son lea navdán dán áigodaga dárogillii ođđa «æra» mánáid skuvlavázzima dáfus. Muhtun váldorievdan lei skuvlaáiggi guhkideapmi. Guovdageainnu suohkan devddii ođđa skuvlalága gáibádusa lágídit 12 vahkku skuvlla jahkásaččat áiggi mielde, ja go skuvllat čohkkejuvvoje márkanbáikái gosa huksejuvvui ođđa visti Čorru, davábealde eanu. Ovdalaččas lei skuvllaš Báhpáčorus eanu lulábealde. Dát ođđa skuvlavisti stuoriduvvui moddii, ja 1900-logu álggoeahčen ledje Guovdageainnus buorit skuvla- ja internáhtavisttit. Seamma áiggiid čadahuvvui ođđa organiseren mánáid skuvlavázzináiggi dáfus. Dán ođđa vuogi mielde ledje dálumanát skuvllas čakčat ja gidđat. Johttisámi mánát vázze skuvla dálvet juovlamánu rájes beassáziidda. Dán áigodagas oaččui Guovdageainnu skuvla ođđa ja nuorra oahpaheddiid, ja sis bisáneigga Karen Marie Olsen ja Lyder Aarseth deike 1930-lohkui.

Ođđa lága mielde (Instruksa 1898: §73) lei dárogiella skuvlla váldogiella. Sámeigiela sáhtii skuvlastivra oažžut ohcamiin veahkegiellan ja risttalašvuoda oahpus oahpahangiellan. Dát láhka lea návdon garraseamos dáruiduhttingaska-oapmin Norggas. Smith (1938: 258–260) čuoččuha ahte lánhkamearrádus lei skuvlii hehttehussan oahpahit mánáid geat ovdagihtii eai lean beassan oahppat dárogiela.

Ođđa oahpaheddjiin lei ođđa pedagogalaš ipmárdus man ollu lágaid mielde beasai geavahit sámeigiela skuvllas. Meløy (1980: 108) čállá ahte sámeigiella dávjá geavahuvvui veahkegiellan ja váldogiellan risttalašvuoda oahpus. Seamma oaidnu lei Ludwig Madsenis, guhte jotkkii Lyder Aarsehta manis 1933 rájes soađi lohppii 1945. Dát ođđa oahpaheadjit ieža ge ohppe ja geavahe sámeigiela, ja sin mánat hálddaše sámeigiela.

Maŋnel 1945 eiseválddit ložžegohte dáruiduhttima ja miehtagohte sámeorganisašuvnnaid gáibádusaide čielggadišgoahit ođđa prinsihpa riikka sámepolitihkkii. Ovdal soađi lei juo ođđa skuvlalahka 1936:s dahkan sámeigiela veahkegiellan skuvllas lobálažžan almmá gáržžidemiid haga. Seammas lei šaddan lobálaš geavahit sáme- ja dárogiel lohkanjirjiid. Maŋnil viidui vejolašvuolta geavahit sámeigiela oahpaheamis (Boyesen 1961; Kalstad 2011a).

Seamma áiggiid ođastuvvoje sámeorganisašuvnnat. Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvi (NBR) ja Sámiid Sær`vi Oslos ceggejuvvoje 1948:s. Muhtun studeanttat geat maŋnil šadde servodatberošteaddjit, ledje guovddázis dáin barguin. Mun lean ovdal čujuhan (Kalstad 2012) ahte ovddasteddjiin ledje jurdagat ásahtit dalá Sámi Searvvi riikkasearvin ja sii ledje maiddá veahkin ásaheame servviid sámi guovlluin.

Sámekonferánsas 1956:s ceggejuvui Davviriikkaid Sámiráđdi (Sámeráđdi) ovttasbarggu várás sámi áššiin Norggas, Ruotas ja Suomas.

Sámi organisašuvnnat doaibmagohte buorebut jagis jahkái ja dađi mielde olahe doarjaga sihke álbmoga ja eiseválddiid bealis. Soapmásat oaivvilde ahte searvvit ledje hehttehussan sámi álbmoga ovdáneami hárrái go barge seailuhit kultuvrra ja giela. Earát fas oaivvilde ahte sámi guovlluin ii lean dárbu earenoamáš servviide sámi áššiid várás. Sii oaivvilde dainna ahte sámi kultuvra lei oassin sin beaivválaš eallimis ja sámiid searvi ii lean ávkin sin eallimii.

Dalá ođđa Sámiid Servviid vuosttáš ovdalmoš Hjalmar Pavel lea deat-tuhan sámeorganisašuvnnaid gáibádusa heaittihit dáruiduhttinpolitihka, ja 1957:s nammaduvvui lándegoddi (Sámekomitea) čielggadit ođđa prinsihpalaš vuodu almmolaš sámepolitihkkii. Lándegoddi ovddidii čielggadeamis 1959, ja

vuodđoprinsihppan dán ođđa sámepolitihkas šattai ahte stáhta galggai doarjut sámegeiela ja kultuvrra sealluheami. Kalstad (2011a: 51–53) lea fuomášahttán ahte dát mearkašii ahte sápmelaččat ieža galge beassat mearridit sámevuoda saji servodagas. Seammás lea son čujuhan ahte earet Guovdageainnus ja Buolbmágis, mii dál lea oassi Deanu gielddas, lei eará guovlluin Finnmárkkus ja Davvi-Norggas vuosteháhu dohkkehit Sámekomitea evttohusaid sámegeiela dáfus.

1.2 Sámegeiela dilálašvuolta váldosámeiguovlluin Norggas ođđa áiggis

Norggas leat almmolaš olmmošlohkamat juohke logát jagi mat gaskal 1845 ja 1930 čájehit ahte riikkas leat dan áigodaga leamas gaskal 15 000–20 000 sápmelačča. Vilhelm Aubert (1978: 14) lea namuhan ahte olmmošlohkamis 1950:s registrerejuvvoje 8 778 sámegeielat olbmo riikka golmma davimus fylkkas.

1970-olmmošlogu registreremiid vuodul lea Aubert (1978) dutkan man ollugat Davvi-Norgga álbmogis dalle leat rehkenastán iežaset sámi olmmožin, galls leat sámegeielagat ja muhtun eará gažaldagaid nugo sámi ássanguovllut, ahki ja birgenlahki. Álbmoga giellamassin ja molsun lea ožžon buori saji Auberta dutkamis. Son gávnnai 10 535 čađat sámegeielat olbmo ja 27 646 olbmo geat ledje rehkenastán iežaset juoga láhkai sápmelažžan. Fuomášit berret ahte dat logut leat boahtán 89,7 proseantta álbmogis Finnmárkkus ja arvat unnit oasis Romssas ja Nordlánddas. Lullisámi guovlluin eai leat sámi olbmot registrerejuvvon.

Aubert (1978) dáguhii ahte giellamassin lei dáhphuvvame mearrasámeiguovlluin, muhto seamma minstar ii leat Sis-Finnmárkkus gos sámegeiela molsun dárogielain jur bás merkejuvvo. Mearrasámeiguovlluin Finnmárkkus, Skániin Romssas ja Nordlánddas lea Auberta dutkamuša mielde giellamolsun álgán mañemus áiggiid. Divttasvuonas lei sámegeielas buorre sadji ja mánát doppe dego Sis-Finnmárkkus ohppe sámegeiela ruovttuin.

2. Teoriija ja metodat

Mus lea vuolggsadjin ahte sámegeiela oahppan lea váikkuheame olbmuid gielladili ja dan geavaheami. Mu dutkamis leat váhnenolbmot aktevrrat. Sis leat oaivilat mánáideaset hárrái, ja sii sávvet buoremusa sidjiide. Mun lean dutkan sámegeiela

dilálašvuođa Guovdageainnus aktevraperspektiivvain, mii dieđateorehtalaččat doaibmá servodatdieđalaš posišuvdnan (Kalstad 1999: 45–48, 53–55).

Váikkuhusat aktevrraid doaimmain dagahit servodatfenomenaid. Seammás aktevrrat eai čađat oaivileaset almmá eavttuid haga, ja struktuvrrat nugo ovdamearkka dihte lágat, máhttu, árbevierut ja ekonomii ja doibmet váhnemiid dilálašvuođas, ja muhtumat dán struktuvrrain leat ávkin aktevrraide. Danin leat struktuvrrat navdon guovttebealagin mat muhtun oktavuodas leat ávkin, muhto nuppes sáhttet dat seamma struktuvrrat eastadit aktevrra (Giddens 1993; Kalstad 1999).

Førde (2007: 49) lea čujuhan ahte aktevrrat sáhttet ávkkástallet muhtun struktuvrraid hábmema várás iežaset doaibmasaji, ja dainna vugiin nanusmahttit iežaset eallineavttu. Dán son lea navdán kultuvrralaš hábmennákan. Váhnemat leat ovttaskasolmmožin dorjon dahje čájehan vuostehágu sámegiela sadjái skuvllas.

Mu dutkanstrategiija lea dieđuid ohcat márkanmánáid gielladilálašvuodas danin go sii deaivvade dárogielain dávjjibut go mánát doaresbeliin. Mánát doaresbeali gilážiin oahpásnuvve dárogielain skuvllas, ja sii eai molson giela. Mánát márkanis hástaluvoje dárogiela bealis ja sii sáhtte velá massit ge sámegielaset.

Mun lean dutkan sámegiela dilálašvuođa Guovdageainnus mañemus máilmmisoađi áiggi rájes min áigái 2000-vuodđologus. Dán áiggi lean juohkán áigodagaide, ja lean háhkan dieđuid 1940-logus, 1950-logus, 1960-1990-jagiin ja 2000-logus.

Dát bargu lea kvalitatiiva dutkan ja lea hábmejuvvon etnográfalaš dutkamin mitalusa hámis. Johannessen ja earát (2010: 84–85, 195–198) leat deattuhan ahte etnografiija lea servodatdieđasuorgi ja dán suorggis dutkit earenoamážit válddahit bohtosiid muitaleami hámis almmá loguid haga. Dieđuid aktevrraid gielladilálašvuođa birra lean háhkan beallestruktuvrralaš jearahallamiin olbmuid. Daid dieđuid lean dulkon ovttas čálalaš dieđuiguin ja iežan vásáhusaiguin.

Mun lean strategalaččat válljen informánttaid dán njealji áigodagas. Sii leat buohkat šaddan bájas márkanbáikkis. Guovttis sis leaba vázzán goabbá ge ovtta jagi skuvlla eará sajis go Guovdageainnus. Mun lean geavahan čálalaš jearahallangáiddá man lean heivehan joavkkuide áigodagaid ja sin dalá stáhtusa ektui.

Mus leat alddán vásáhusat aktevrán. Mu vuosttaš giella lei sámegiella. Rávisolmmožin mun lean leamaš váhnemin mánáide geat oahpaiga oktanaga čađat sáme- ja dárogielagin. Mun lean 1980-logus leamaš guovddázis politihkas

Guovdageainnus ja leat vásáhusat báikkálaš hálddašeamis sámegeiela dáfus, ja mun lean Cato Wadel (1991: 18–19, 62–66) rávvagiid vuodul giedáhállan iežan vásáhusaid aktevran empiriijan dán dutkamis.

3. Dutkandieđut ja empiriija

Mun lean jearahállan oktiibuot njealljenuppelohkáii olbmo. Dan logus leat guokte váhnenpára geat leaba ovttas vástidan mu gažaldagaid. Muittuhan ahte sii leat buohkat strategalaččat välljejuvvon.

Dát njealljenuppelot olbmo leat namuhuvvon dás, ja sii namahuvvojit nammejahkii earet ovtta guhte lea Alias NN ja gohčoduvvo dás alias NN:

Trygve Madsen. Trygve. Son váccii skuvlla ovdal ja soađi áiggi 1940–1945. Son jámii 2020.

Henrik Mortensen Hætta. Heaika. Son lei vázzán skuvlla soahteáiggi ja 1950-logus. Son jámii 2021.

Ellen Anne Buljo Eira. Ellen Ánne. Son lea vázzán skuvlla maŋnel soađi ja 1950-logus.

Berit Karen Bongo Utsi. Biret Gáren, guhte váccii skuvlla 1950-logus. Son jámii 2021.

Lilla Bøckman. Lilla. Son váccii skuvlla maŋnel soađi ja 1950-logus. Son jámii 2020.

Kirsten Berit Marit Pentha Utsi. Risten Biret. Son lei váhnemin gaskal 1960 ja 1990.

Johan Mathis N. Hætta ja Edith Sagen Hætta. Johan Máhtte ja Edith. Soai leigga váhnemin skuvlamánáide gaskal 1960 ja 1990.

Marit Gaino Isaksen. Máret. Son lei váhnemin gaskal 1960 ja 1990.

Frank Turi r. 1964. Fránka. Son váccii skuvlla gaskal 1960 ja 1990.

Nils Martin Kristensen r. 1964. Nils Martin. Son váccii skuvlla gaskal 1960 ja 1990.

Alias NN r. 1969. Son váccii skuvlla gaskal 1960 ja 1990.

Anne Laila P. ja Nils Ole Skum. Ánne Laila ja Nils Ole. Soai leaba otná skuvlamánáid váhnemat.

Kent Valio. Kenta. Son lei suohkandirektevra Guovdageainnus loahpageahčái jagi 2022.

Áigodagaid, sohkabeali ja stáhtusa mielde sii juohkásit nugo tabeallas vuolábealde lean čájehan.

Áigodagat	1940-lohku	1950-lohku	1960–1990-logut	Otná dilli
Informánttat	1 dievdu	3 nissona 1 dievdu	4 váhnema 3 dalá máná	2 váhnema Guovdageainnu suohkandirektevra

Tabella 1. Dieđut sámeziela hárrái Guovdageainnus golmma áigodagas 1900-vuodđologus ja ovttá áigodagas 2000-vuodđologus (otná dilálašvuohhta).

Dán tabeallas leat njeallje áigodaga, ja main vuosttažis ja nuppis lea goappás ge 10-jagilohku. Dáin áigodagain leat mus dieđut viđa dalá skuvlamánás. Goalmát áigodagas leat njeallje 10-jagilogu, ja dás mus leat dieđut njealji dalá váhnemis ja golmma dalá skuvlavázzis. Njealját áigodat lea otná dilálašvuohda várás, ja dát mearkaša 2000-vuodđologu. Dán áigodagas leat mus dieđut guovtti váhnemis ja Guovdageainnu ráđđeolbmás/suohkandirektevras.

Trygve lea bajásšaddan dárogielat oahpaheaddji mánnán ovdal soađi, ja su vásáhusat leat 1940-logus. Su váhnen guovttos fárriga Guovdageidnui 1933. Su áhčči lei maid internáhta jodiheaddji. Trygve lei čielga sámezielat. Son lea muitalan ahte son stoagai mánnán sámezielagiiguin ja oahpai sámeziela ovdal skuvlaagi. Skuvllas sis ledje muhtun guovddáš oahppogirjjit dáro- ja sámeziellii. Dalle ledje njeallje oahpaheaddji ja okta sis ii máhtán sámeziela. Son oahpahii 5. ja 6. luohká mánáid. Muđui sámeziella doaimmai ja gullui skuvllas oktan internáhtain birra jándora.

Heaika, Lilla ja Ellen Anne álge skuvlii oktanaga eváhku áiggi ja vázze ovttá klássas manñel soađi. Biret Gáren lea vázzán skuvlla jagiid manñil soađi 1945. Sii leat muitalan:

Heaika oahpai dároziela manñel soađi. Su ruovttus gullui duos dás dároziella. Su skuvlaáiggi hupme buot skuvlamánát sámeziela. Das manñelaš ilbmagohte muhtun háreve dározielat ruovttut. Muhtun oahpaheaddjit hupme dušše dároziela ja son muitá ahte sis ledje dušše dározielat girjjit. Son álggii viidáset ohppui 1954. 1962 máhcai son ruoktot. Son muitá ahte gaskamuttus 1960-logu álggii dovdot dározielagiid logu lassáneame ođđa bargosajiin. Seamma áiggi maid dározielat ruovttut ilbmagohte dávjjit.

Lilla ruoktu lei dározielat. Son lea vázzán vuodđoskuvlla Guovdageainnus earet ovttá jagi eváhkuáiggi Trøndelágas. Son máhtii ja humai sámeziela dassázii go lei 10-jahkásaš. Son hárdđahalai sámezielas dihte. Skuvllas geavahe su

oahpaheaddjit dáro- ja sámegiela. Okta su golmma oahpaheaddjis humai dušše dárogiela ja muitá guovttis su skuvlaáiggi mánáin hupme dušše dárogiela. Lilla lea rávisolmmožin joatkán sámedujiiguin, muhto son ii leat hupman giela vaikko lea eanas áiggiid orron Guovdageainnus. Su jagi boarráset viellja lei eallinagistis sámegielat.

Ellen Ánne ruoktu lei sámegielat, muhto son lei oahppan dárogiela ge ovdal skuvlaagi. Son oahpai dárogiela eatnistis, su gussiin ja maid stoagadettiin. Su oahpaheaddji humai dárogiela. Sus ledje maid sámegielat oahpaheaddjit, ja risttalašvuodoaohpus oahpaheaddji geavahii sámegiela čálalaččat ge. Son ii muitte girjjiid sámegillii. Oahppit hupme aivve dahje eanas sámegiela. Ellen Ánne oaivvilda ahte dárogiella ilmmat ja oaččui buoret coavcci 1970-logus. Dalle son ieš ge geavahišgodii eanet dárogiela maiddái čálalaččat go lei fárus politihkas.

Biret Gárenis lei sámegielat ruoktu ja son lea oahppan dárogiela rávisolmmožin olggobealde Guovdageainnu. Skuvllas sus ledje eanas sámegielat oahpaheaddjit ja son ii šaddan oahppat dárogiela skuvllas. Go ledje dárogielat oahpaheaddjit, de son oahpai dávjá leavssuid bajiloaivvi vaikko ii nu ollu ipmirdan maid son lei lohkan dárogielat girjjiin. Sis ledje biibbalhistorjá, katekismus ja sálbmagirji sámegillii. Su ruovttus ledje muhtun sámegiel girjjit ja son lei lohkat oahppan ovdal skuvlaagi. Rehkenastinoahpus lei unnán giella ja dan son oahpai bures ja lea joatkán rehkenastit dárogillii. 1950-logus gullodii duos dás dárogiella, ja son muitá daid áiggiid ilmmat maid dárogiella muhtun gávppiide Guovdageainnus.

Váhnenoibmuin 1960-logu loahpageahčen leat oassálastán dán jearahallamis njeallje eatni, guđes okta lea oahppan sámegiela mañnel mánáid skuvlaagi, ja okta áhčči. Sii leat muitalan:

Risten Biret lea vihtta máná riegádahtán áigodagas 1968–1978. Su boarráseamos máná álggii dárogielat klássii, muhto sus lei sámegiellaoahppu skuvllas. Nubbe máná sus álggii sámegielat klássii. Soai mánáid áhčiin eaba lean duhtavaččat dan máná skuvladiliin. Danin leat sudno golbma nuoramus máná vázzán dárogielat klássain. Odne hupmet buohkat sámegiela. Mánat leat giitevaččat go sii leat oahppan dárogiela juo mánán.

Edith ja Johan Máhtte leaba váhnemat guovtti bárdnemánái geat leaba riegdán 1973 ja 1977.

Dárogiella lea leamaš sin ruovttugiella go eadneolmmoš oahpai sámegiela mañnil go mánat leigga sturron. Dan rájes dárogiella gullogodii eanet duos dás. Sudno nuorat mánas ledje sámegielat stoahkanolbmát, muhto son ii hupma-gohtán gal sámegiela. Goappašat mánat leaba vázzán skuvlla dárogiel klássain,

gos maid ledje sámegielat oahppit. Muhtumat sis leat hupmagohtán sámegiela. Sudno bártnit leaba fárren Guovdageainnus.

Máret lea leaska ja eadni guovtti niidii geat leaba riegádan 1976 ja 1977. Nieidda guovttos oahpaiga dárogiela ruovttus. Máret lohká dál ahte son dalle ii fuomášan hupmat sámegiela máná guovttuin vaikko áhčči ii hálddašan ge sámegiela bures. Son maid jurddašii ahte su mánát berreje oahppat dárogiela vai gulahallet skuvllas. Márehis ledje alddis vásáhusat skuvlladilis go ii máhtán dárogiela.

Nieidda guovttos vácciiga skuvlla dárogiel klássain. Sudnos lei sámegiel oahppu nubbin giellan. Stoahkangiella lei maid dárogiella vaikko velá ledje ge muhtun sámegielat mánát sin fárus. Nubbi su nieiddain hálddaša dál sámegiela.

Gielladilálašvuoda hárrái loahppa 1960-logu rájes leat dát golbma dalá máná muitalan:

Fránkkas leat sámegielat váhnemat. Go Fránka lei njealje jahkásaš, de sin bearáš fárrii ođđa dálui guovddáš márkanis. Doppe ledje mánnábearrašat ja oallugat Fránka ođđa stoahkanolbmáin hupme dárogiela. Son oahpai dárogiela stoagadettiin ja álggii maid lohkat dárogielat bláđiid nugo Donald Duck. Ruovttus son humai sámegiela, muhto dárogiella šattai fáhkkestaga su giellan. Skuvllas son váccii sámegiel klássas, ja son lea dál fas sámegielat ruovttus. Fránka oaivvilda iežas geavahan sámeg- ja dárogiela áigodagaid mielde lunddolaččat rievdadeaddji eavttuid ektui su lagasbirrasis.

Nils Martina váhnemat humaiga goabbat giela. Su eatni lei sámegielat, muhto dárogiella lei sin ruovttugiella. Nils Martin geavahii dárogiela ruovttus ja stoagadettiin. Muhtumat su stoahkanolbmáin gal ledje sámegielagat. Skuvllas lea son vázzán dárogiel klássas. Gávccát luohkás sus lei sámegiel oahppu, muhto son muitá ahte dat ii lean vuoruhuvvon ii ohppiid iige oahpaheddiid bealis. Son oaččui mánnán ipmárdusa ahte dárogiella lea ávkkálaš ja das lea árvu vaikko muitá eatnis daguheame ahte bargovejolašvuodaid dáfus Guovdageainnus ferte sámegieloahppu. Son lea maŋŋil geavahišgohtán sámegiela ja lea moanaid jagiid bargan sámegielmediain. Son maid vehkiin čállá sámegillii.

Nils Martin ja Fránka leaba riegádan 1960-logus ja soai leaba muitalan dárogiella lei sudno vuosttašgiella. Risten Biret lea maid muitalan mot su mánát leat šaddan sámegielagin vaikko dárogiella lei sin vuosttašgiella.

Alias NN máhtii sámeg- ja dárogiela go álggii skuvllii. Sus lei sámegiel ruoktu seammás go váhnen guovttos leigga mielas oahpahit mánáide dárogiela. Stoagadettiin son oahpai dárogiela. Son lea vázzán skuvlla dárogiel klássas, muhto

das ledje muhtun sáme-gielat mánát earet su. Nuoraidskuvllas lei sus sáme-giel oahppu.

Alias NN muitá ahte vuodđoskuvlaáigodaga lei dárogiella su hupmangiella. Go son álggii joatkkaskuvlii, de sáme-giella šattai su hupmangiellan. Son ii leat goasse hálddašan dan guokte giela bures buohtalaga seammá áigodagain. Mu ipmárdus lea aŋkke ahte son lea bures hálddašan goappašat gielaid go nu lea sáhttán geavahit ja lonohallat gielaid. Nu bures leat dušše soames Guovdageainnu nuora hálddašan dán guokte giela.

Otná mánáid váhnemiin mun lean jearahallan Ánne Laila ja Nils Ole, gean guovttos Ánne Laila lea guovttegielagin bajásgešson ruovttus gos eadni lei dáro-gielat ja áhčči sáme-gielat. Nils Ole lea sáme-gielat gii oahpai dárogiela skuvllas. Sudnos leat njeallje máná geain nuoramus ii leat velá skuvllas. Buot sudno mánáin leat oahppan sáme- ja dárogiela oktanaga ruovttus ja skuvllas.

Ánne Laila lea álggu rájes hupman dárogiela ja Nils Ole sáme-giela. Váhnen guovttos muitaleaba ahte guovttegielatvuohta lei dagaheame ahte sudno boarrá-seamos oahpai lohkat ovdal skuvlaagi. Sáme-giella lea mánáid stoahkangiella ja boarráseamos maid láidesta daid unnibuid giellageavaheamis.

Mánáid eadni lea bajásšaddan guvttiin gielain ja dát lea leamaš minsttarin sudno bajásgeassimii mánáidasaska guovttegielagin. Eatnis leat leamaš buorit vásáhusat guovttegielagin ja oahppamis guokte giela oktanaga unnin juo. Sudno dárogielaoahpaheapmi mánáidasaska leat muhtumat imaštallan.

Jus soai livččiiga vuoruhan sáme-giela mánáideaska vuosttašgiellan, de livčče sii oahppan dárogiela maŋnel skuvlaagi. Ballamis livččii sin dárogiella sáhttán šaddat rašit go dat giella maid unnin mánát ohppet. Dál leat ain olbmot Guovdageainnus geat leat arvvoheamit gielaset geažil. Ánne Laila mitalii muhtun nuora birra guhte ii arvvastuvvan fárret iežas dárogiel váilevaš máhtu geažil, vaikko velá livččii ge leamaš miella geahččalit birget eará guovlluin. Sudno mánáide ii galg-gaše giella šaddat hehttehussan ja eastadit sin ovdáneami ja válljenvejolašvuođaid.

Dáid olbmuin leat vásáhusat iešguđet áigodagas go sii leat leamaš skuvlavázzin iešguđet áiggi. Sin dieđuid ja mitalusaid vuodul lean mun servodatdieđametoda-laččat govvedan ja huksen iežan mitalusa sáme-giela deaivvadeamis dárogielain Guovdageainnus ja mot doppe olbmot leat hálddašan dilálašvuođaset giela dáfus.

Hellevika (2002: 308–311) dutkanmetodoahpu vuodul lean dieđuid jearahallamis čohkken doaban ja dajaldahkan, ja dát doahpagat ja dajaldagat doibmet oaniduvvon mearkan mángga dutkanguoimmi vástádusaid vuodul. Dáid odđa mearkkaid lean bidjan kodaid vuodul go lean ordnen dáid kategoriijan. Mun lean

gávnnahan ahte čuovvovaš dajaldagat ja doahpagat oaniduvvon mearkan leat váikkuhan aktevrraid ipmárdusa ja doaimmaid sámegiela hárrái:

Álbmotgiella
 Giela árvu ja ávki
 Váhnemiid skuvlavásáhusat
 Heajos dárogiella
 Ruovttugiella
 Oahpaheapmi
 Lunddolaš giellan guđe ge dilálašvuodas

Namuhuvvon doahpagat ja dajaldagat leat doaibman áiggiid čađa. Ovdal soađi lei sámegielas nu nana sadji ahte dat lei eahpitkeahttá álbmotgiella Guovdageainnus. Danin ohppe eanas olbmot sámegiela. Dat dilli rievdagodii maŋnil soađi 1945:s go olbmot deaivvadišgohte dárogielain ja sámegiella gárttai lunddolaš giellan dušše muhtun dilálašvuodain ja ruovttogiellan.

Dalá mánát maddái loahpahe skuvlaoahpu heajos dárogielain, ja dat lei oassin dalá váhnemiid skuvlavásáhusain.

Mu vuorraseamos oassálasti jearahallamis (Trygve) lea muitalan mot dárogielat mánát Guovdageainnus ovdal soađi 1945 ohppe lunddolaččat sámegiela. Dat mearkkaša ahte sámegielas lei dakkár árvu ja ávki ahte geasuhii dárogielagiid.

Ola Aarseth (1987 [1979]) lea muitalan mot son oahpai sámegiela mánnán Guovdageainnus. Son lei dárogielat oahpaheddjiid mánná, ja son oahpai sámegiela stoagadettiin sámegielat mánáiguin. Sin bearaš fárrii 1933 Čáhcesullui. Rávisolmmožin son máhcai Guovdageidnui oahpaheaddjain. Son maid muitala ahte sudno Trygviin áhčit leigga oahppan sámegiela nu ahte doaimmaiga muhtun áiggiid girkodulkan.

Heikka oaivil lea ahte loahpas 1960-logu dovdogodii dárogiella lassáneame Guovdageainnus. Daid jagiid lassánii bargiid lohku militeara stašuvnnas, ja oallugat sis ledje bearašolbmot mánáiguin. Heikkas lei daid áiggiid odđáigásaš biebmogálvogávpi márkanis. Su kundariin ledje mánggas bargguin militearastašuvnnas, skuvllain ja eará bargosajiin mat álggahuvvoje 1960-logu loahpageahčen ja main dávjá ledje dárogielat olbmot. Heaika gávppašii singuin beaivválaččat. Heaika lei bajásšaddan gávpebáikkis, muhto su váhnen guovtto kundarat ledje leamaš sámegielagat. Heaika beasai gávppašemiin vásihit rievdamiid gielladilálašvuoda hárrái.

Ellen Anne lea árvoštallan alddis leamaš ávki mánnávuođa dárogieloahpus earenoamážit 1970-logu rájes. Dalle son darvánii politihkkii. Vaikko árbevirolaš-vuohta báinnii ain 1970-logus Guovdageainnu, de ođđa áiggi jienat gullogohte dávjjit ja dávjjit, ja Ellen Anne geavahišgođii dárogiepla virggálaččat.

Seammás lei suohkanii ceggejuvvon Biedjovákki ruvkedoaimma, ja das ledje badjel čuođi bures dinejeaddji olbmo. Nubbe ođđa áiggi doaimma lei soahteveaga stašuvdna mas 1970-logus ledje badjelaš 120 allaoahppan olbmo buriiguin dietna-siiguin barggus. Oallugat sis ledje nuorra olbmot. Lassin ledje birrasiid 100 soald-dáha. Muhtumat dienasbargiin ledje bearašolbmot geat lasihedje dárogielagiid logu márkanbáikkis.

3.1 Sámegepla dilálašvuođa rievddadeapmi

1975-suohkanválgga lei earenoamáš Guovdageainnus. Dan válgga maŋŋil gáida-gohte ovddit buolvva jođiheaddjit Arvid Dahl, Oddmund Sandvik ja Lauri Keskitalo politihkas. Dát válgga rievddadii maiddá suohkanstivrra politihka go dan áiggi ođđa sátnegođiheaddji, Mathis Mathisen Sara/Máhte Máhte Johttisápmelaččaid listtus lei váikkueame ja láchime sámegeplii saji suohkana čoahkkimiin. Maŋit válggas 1979 šattai Sámeálbmotlisttu Ole Henrik Buljo sátnegođiheaddjin, ja dán áiggi oaččui sámegepla virggálaččat almmolaš saji Guovdageainnus (Kalstad 2017; Kalstad 2019).

1970- ja 1980-loguin lei Guovdageainnus sámegepla dáfus ovdánanái, ja 1970-logu loahpageahčen plánegođii suohkan iežas generálaplána 1977–1988: 148, 183 vuodul sámegeplii saji almmolaš hálddahasas.

Suohkanstivraášši 43/80 dieđuid mielde sámegepla geavaheapmi álggahuvvui dulkomiin suohkana čoahkkimiin (Suohkanstivraášši 43/80). Seammás lei suohkana dulka fáldahkan ovttaskas olbmui go sus lei dasa dárbu dárogiepla hálddahasas ektui. Dulkon lei geahččaladdan maid stáda doarjju ruđalaččat Guovdageainnu ja Kárášjoga suohkaniin.

Dalá ráđdeolmmái čálii 7.11.1984 ahte nubbe lávki lei álggahallat sámegepla geavaheami čálalaččat suohkana hálddahasas (Ráđdeolmmái 7.11.1984), ja hálddahasas áššebáhpirat politihkkariidda ledje vuosttáš gearddi sámegeplii suohkanstivračoahkkimii cuoŋománu 1984. Čálalašvuohta suohkanis dagahii dárbbu sámegepla gelbolašvuhtii suohkana hálddahasas, ja dan olis dalá ráđdeolmmái guorahallogođii dárbbu bidjat sámegepla máhttui árvvu go suohkan ohcá alccesis bargiid. (Suohkanstivraášši 113/84; Suohkanstivraášši 16/85.) Mihttun

dainna vugiin lei joksat guovttegielalašvuoda suohkanis. Suohkanstivraášši 67/89 duodašta ahte dakkár vuohki lei mielddisbuktán nákkuid ja suohkanstivra ja eará ge stivrenorgánat suohkanis ledje juohkásan politihkalaččat guovtti lahkkaí (Suohkanstivraášši 67/89). Eanetlohku suohkanstivrras (Sámeálbmotlistu, Bargiidbellodat ja Johttisápmelaččaid listu) goitge čadahii rievdademiid.

Guovdageainnu suohkan (Ráđđeolmmái 21.2.1984) lei doaimmaidis bokte čájehan ahte lea vejolaš oažžut sámegiela doaimmat almmolaččat. Daid vásáhusaid (Suohkanstivraášši 24/84) vuodul álggii Guovdageidnu ovttas Kárášjoga ja Unjárgga gielddaiguin ožžodit stáda dohkkehít sámegiela almmolaš giellan Norggas dárogiela buohta. Logenar jagi maŋŋil go Guovdageainnus bargu álggahuvvui, mearride riikka eiseválddit sámi giellalága (Ot.prp. nr. 60 (1989–90)).

4. Ságaškuššan sámegiela dilálašvuodas áiggiid čađa

Kvalitatiiva dutkamiin ii sáhte oppastit dutkandieđuid vuodul. Dan sadjái lea Bjørnå (2007: 39) rávven válljet dutkancasan mas dutki oažžu ollu dieđu doahpágiid ja variábeliid birra mat leat guovddázis su dutkamis. Mun lean válljen Guovdageainnu casan go dáppe lea sámegiela dilálašvuodta rievadan áiggiid čađa. Muhtun áiggiid lea sámegiella hástaluvvon ja lea maiddá leamaš ráššon seamma láhkái go muhtun eará sámeguovlluin. Anŋke lea sámegiella čađat leamaš beaivválaš giellan márkanbáikkis ja gilážiin doaresbeliin, ja doaresbeali mánat ohppe dárogiela skuvlaagis. Sámegiela seailluheapmi Guovdageainnus lea leamaš ovttaskasolbmuid duohken ja earenoamážit skuvlajođiheddjiid, oahpaheddjiid ja váhnemiid.

Suohkana álggaheapmi nanusmahttit sámegiela geavaheami ja stáhtusa almmolašvuodas čájeha ahte sámegielagat suohkanis leat ipmirdan iežaset aktevran geaid hálddus lei hábmet iežaset eallineavttuid.

Mus leat jearahallamiin viidát dieđut sámegiela seailluheami birra giela geavahemiin, ja nanusmahttima birra leat dieđut čálalaš gálduin ja empiriija iežan oassálastimis. Mu ipmárdus lea ahte dát dieđut leat duodašteame mu dutkama mot sámegiella lea seailuhuvvon ja maiddá nanusmuvvan.

Mun lean ovdanbuktán iežan dutkandieđuid ja empiriija nu ahte galggaše leat rabas ja oidnosis buohkaide. Danin lean nammejahkii muitalan dutkanguimmii-dan earet ovtta. Dáinna vugiin leat muitalusat luohtehahttit.

Mu dutkanguimmiid mitalusaid mielde dárogiella lei oažžume coavcci Guovdageainnus 1960- ja 1970-loguin. Heaika lea earenoamážit čujuhan dárogielagiid logu váikkuhusaide giellageavaheamis. Dát dilálašvuohta lei earenoamážit márkanis nugo bargosajiin, gávppiin, friddjaáiggis ja skuvllas. Dát oallut nuorra olbmot ledje fárus ja seammás resursan servviin ja friddjaáiggidoaluin. Dan áigodagas maiddái valástallan ovdánii sihke fálaldagaid loguid, sisdoalu ja kvalitehta dáfus. Seammás dát dilálašvuohta váikkuhii giellageavaheapmái, ja earenoamážit nuorat deaivvadedje astoáiggis dárogielat nuoraiguin.

Ellen Ánne oaivila mielde dárogiella ilmmai ja oaččui coavcci Guovdageainnus 1970-logus. Dalle son ieš ge geavahišgođii eanet dárogiela maiddái čálalaččat go lei fárus politihkas. Ellen Anne lea seammás muittuhan ruvkedoaimma Biedjovákkis 1970-logis.

Dáid áiggiid ledje muhtun bearrašat álggahallame dárogiela iežaset ruovttugiellan, ja dat lei nugo mu dutkanguoimmit leat mitalan, gártame minsttarin eandalii ruovttuin gos váhnemiin lei goabbat giella. Váhnemiid vuoruheapmi dárogiela oahppogiellan mánáidasaset bisttii moaddelogi jagi. Loahpageahčen 1970-logu álge muhtun váhnemat vuoruhit sámegiela skuvllas. Dáid jagiid lei maiddái mañnel soađi buolva šaddame váhnemin, ja oallugat sis, ja eandalii Guovdageainnus, välljehohte sámegiela mánáideaset váldogiellan oahpaheamis skuvllas.

1980-logus ledje ČSV-buolvva aktivisttat ollen váhnenolmmožin, ja sii välljeje sámegiela ruovttu- ja skuvlaoahppogiellan iežaset mánáide. Dađi mielde gárte eanet ja eanet váhnemat guđet välljehohte sámegiela mánáideaset giellan. Dát seamma aktivistabuolva oassálaste maiddái suohkanpolitihkas daid jagiid, ja dan doaibmasajis sii ledje aktevran rievdadeame báikkálaš politihka doarjjan sámegiela ovdáneapmái.

Seamma áigodagas 1980-jagiin lei sihke Guovdageainnu álbmogis ja suohkanis buorre áigi birgenlági dáfus. Lea maiddái lunddolaš árvvoštallat ahte dát stuora doaimmahus soahteveaga stašuvnnas ja Biedjovákkis nanusmahte álbmoga birgenlági ja suohkana ruhtadili. Dán láhkái lei vejolaš suohkanpolitihkas vuoruhit oktasaš doaimmaid nugo sámegiela saji almmolaččat.

Giellačeahpit Sámi Instituhtas ledje doarjjan ja veahkin earenomážit ráđdeolbmá áššečielggademiin. Fágalašvuoda dáfus lei dakkár ásašus go Sámi Instituhtta háreve nana eaktun muhtun doaresbeali suohkana sámegielalaš ovdánahttindoibmii.

Mun (Kalstad 2011a) lean čujuhan ahta historjjálaččat lea sámegeiela ja kultuvrras leamaš politihkalaš doarjja Guovdageainnus, ja suohkan doarjjui 1950-logu loahpas Sámekomitea evttohusa loahpahit ja molsut dáruiduhttinpolitihka ođđa prinsihpain várjaleami ja seailluheami ulbmiliin. Dát dilálašvuohta lea leamaš doarjjan seailluheame sámegeiela ja dát seamma dilálašvuohta sáhtii leat eaktun álggahit ja čadahit sámegeiela almmolaš ovdánahttima.

Maiddái vuosteháhku sámeapolitihka dáfus gullogođii 1970-logu Guovdageainnus. Muhtun dovddus ovdamearkan dása lea dáhpáhus juovlamánu 1970. Johan Klemet Kalstad (2012: 90–93) lea čállán ahte dalle lei nuorrageardi čoahkkanan seminárii guorahallan várás sámeapolitihkalaš vuođđogažaldagaid ja daid fárus sámi dutkama. Moadde beaivvi maŋŋil dán čoahkkaneami idii čála Guovdageainnu suohkanviesus mas nuorat balahuvvojit pláneme revolušuvnna. Čáli, gii fal de leš leamaš, viggá bilkidit seminára oasseváldiid go lei čállán earet eará:

- mii eat dieđe mii leaččai boađusin semináras.
- sii moitet bargguid maid čeahpes politihkkarat Kárášjogas ja Guovdageainnus ovddidit.
- sii ieža eai dieđe obanassii ge maid sii doaimmahit ja gosa galget ollet.

Guovdageainnus ii lean ovdal dovdon vuosteháhku. Kárášjogas gal baicca lei vuosteháhku 1960-logus go stáda lei heaittišgoahtime dáruiduhttinpolitihkas. Beassášresolušuvdna 1960 lea beakkán oassi sin vuostehágus (St.dieđáhus nr. 21 (1962–63): 50); Kalstad 2011a).

4.1 Dálá girjás dilálašvuohta ja muhtun boahhte áiggi eavttut

Kenta lea aiddobáliid leamaš ráđđeolmmájin, dát virgi oaččui suohkandirektevra árvonamman, Guovdageainnus. Son lea ánggirdan nannet sámegeiela saji suohkana hálddahusas earenomážit giela geavaheami bokte, ja son lea beaivválaččat gulahallan suohkana bargiiguin ja earáiguin sámegilli njálmmálaččat ja čálalaččat. Son vuostemillii muitala iežas vásáhusaid sámegeiela geavaheamis ja mot son vuohtá vuostehágu sámegeiela geavaheapmái lassáneame.

Vuosteháhku čájehuvvo eandalii go dárogielagat eai gierddastuva oažžut dieđuid sámegillii. Sii baicca leat gáibidišgoahtán buot stuorát ja smávit dieđuid maiddái dárogillii, ja vaikko buot dieđut eai guoskkaše sidjiide. Sámegeielagat eai gáibit seamma láhkái sámegillii. Kenta čoahkkáigeassá iežas vásáhusaid ná:

«Dáruiduhttin ii leat dássáži doaimman garrasit Guovdageainnus, muhto dál lea doaimmagoahtán.» Kenta vásáhus lea ahte sápmelaččat guđet gáibidit buot dáro-gillii, leat dáruiduhttime sin bargobirrasa.

Dálá áigumuš sámi skuvlamánáid oahpahusain lea guovttegielalašvuohta, ja dan ulbmil lea duddjot oahppái eatnigiela ja riikka váldogiela máhtu nu ahte goappašiid gielain joksojuvvo doaimmi njálmmálaš ja čálalaš gelbbolašvuohta (Helander 2012: 58). Guovdageainnus leat muhtun mánát 1980-logu rájes oahppan sáme- ja dárogiela oktanaga, ja sii doibmet guovttegielagin. Ánne Laila ja Nils Ole guovttos leaba vásihan ahte dainna oahppamiin mánát ožžot goappašat gielaid nanusin. Guovttegielalašvuohta sáhtta dán mielde mearkkašit ahte váldosáme-guovllu sáme giela vuosttašgielaoahppit nannešedje eandalii gelbbolašvuođa dárogielas. Go buot sápmelaččain lea doaimmi gelbbolašvuohta njálmmálaččat ja čálalaččat sáme gielas ja dárogielas, de lea vejolaš joksat sáme politihka doaimmi guovttegielalašvuođa mihtu.

Stuoradiggi lea láchkamearrádusain juovlamánu 1990 duodaštan sáme giela almmolaš giellan sámi guovlluin Norggas (NOU 1985: 14: 189; Ot.prp. nr. 60 (1989–90)). Dát mearkkaša ahte sáme gielas galgá leat seamma dássi go dárogielas muhtun váldosáme guovlluin. Sáme kulturlávdegoddi lei čielggadusastis evttohan sierra lága mii livččii sihke reaidun sápmelaččaid gulahallamis seammás go láchka nannešii sáme giela ja sámi kulturárbbi árvvu ja stáhtusa Norggas. Láchka galggašii nannet sápmelaččaid beroštumi gielladikšumis ja suodjaleamis, ja lávdegoddi lei evttohan sámi giellaráđi (NOU 1985: 14: 172). Stuoradiggi mearridii sámi giella-lága oassin sámi lágas Sámedikki várás. Maŋŋil lea Sámediggi loahpahan Sámi giellaráđi.

Maŋemus čielggadus riikkadásis sáme giela hárrái lea almmuhuvvon 2016. Dán čielggadusa (NOU 2016: 18) vuodul lea mearriduvvon ahte leat golbma ovttdássaš sáme giela Norggas. Dát leat oarjel-, julev- ja davvisáme gielat. Sáme giela hálddašeami hárrái lea dán maŋemus čielggadusas evttohuuvvon eanet fápmu sirdot Sámediggái dáid gielaid ovdáneami dáfus, ja ovdáneami hárrái lea deattu-huvvon oččodit ja rekrutteret ođđa giellageavaheddjiid. Čielggadanlávdegoddi lea váldán vuhtii dán golmma giela iešvuođaid ja earuid, ja nu lea cealkán ahte guhte ge dain gielain berre ožžut sierra strategiija sin dárbbuid ja dilálašvuođa ektui.

Sáme giela dilálašvuohta lea otná lágaid mielde Sámedikki ovdasvástádus. Ođđa čielggadus stáda bealis lea maiddái ovddiduvvon sáme giela hárrái, ja dás leat evttohuuvvon láchka, ođđa doaimmat ja ortnegat. Čielggadanlávdegoddi lea čielggadusastis (NOU 2016: 18: 317–321) juohkán sámi guovlluid suohkaniid

guovtti oassái. Otná guovddáš suohkanat sámi váldoguovllus leat evttohuvvon giela seaillohanguovllun. Dát leat Guovdageaidnu, Kárášjohka, Unjárga ja Deatnu. Dáin suohkaniin galggašii bisuhit sin guovllu sáme giela. Muhtun eará suohkaniid lea lávdegoddi navdán sáme giela ealáskahttinsuohkanin. Dáin suohkaniin berrejit almmolaš gielladoaimmat ásahuvvot ealáskahttin várás sáme giela. Muhtun eará suohkanat gos sáme giella lea leamaš ja muhtun gávpogat leat guovllut gos sáme giella berre oazžut doarjaga.

Sámedikki bajimus mihttomearit giellastrategiija hárrái leat celkon ná:

1. Ovttađassásaš ja ovttaárvoasaš gielat ja 2. Oidnosis ja servodatguoddi gielat.

Sámediggi lea dán vuosttaš mihttomearistis cealkán riikka sáme gielaide ovttađassásažžan ja dát berrejit leat ovtta árvvus dárogielain.

Joksan várás mihttomeriidis lea Sámediggi deattuhan dán golbma ángiruššansuorggi: 1. Giellafálaldagat mánáide ja nuoraide 2. Oainnusmahttin ja ovttasbargu 3. Rekrutteren ja gealbolokten. (Sámediggi 2018: 10, 20.)

Sámedikkid leat joatkán sámeorganisašuvnnaid ovttasbargguid sáme gielaide ovdáneami hárrái davviriikalaččat, ja leat ceggen Sámi giellagáldu sáme gielaide fága- ja resursaguovddážin. Bargguid dáfus lean viežžan dán cealkaga neahtas (Sámi Giellagáldu 2021): «Sámi Giellagáldu bargun lea ođđa terminologiija ja čállingiela normeren. Dasa lassin Sámi Giellagáldu bargá giellagáhttemiin ja fállá nuvttá giellageavahanveahki geavaheddjiide.»

Guorahallamis Sámi Giellagáldu organiserema (Raporta 2019) lea čilgejuvvon mot dát ovttasbargu lea doaimman prošeaktan dán rádjái. Seammás leat čielggadeaddjit evttohan mot cegget ja ruhtadit bastevaš giellagáldu mas áiggi mielde livčče ovcci bastevaš virggi.

Lea veara muittuhit ahte sáme giela dilálašvuohta rievddada guovllus guvlui, ja danin lea dárbu nu go maŋemus čielggadanlávdegoddi 2016:s lea evttohan, juohkit giellaguovlluid sin dálášvuođa ja návccaid vuođu. Jus rahčamuš leš bisuhit sáme giela atnugiellan, de lea ođđa áiggi dárbu sihke heivehit ja riggudit sáme giela ođđa áiggi eavttuid ektui.

4.2 Loahpahus

Dán barggu váldooassi lea mot olbmot Guovdageainnus leat vásihan sáme giela saji skuvllas ja servodagas earenoamážit suohkana márkanbáikkis. Dát oassi lea dutkan mikrodásis, ja nuppi oasis lean válddahan mot Guovdageainnu suohkan 1970-logus laktii sáme giela politihkalaš áššin oččodišgoahtit dán almmolaš giel-

lan. Dás leat Guovdageainnu ovddeš ráđđeolbmá ja guovtti váhnema muitalusat otná dilálašvuodas, ja dán oasis lean ságaškuššan min áiggi almmolaš politihka sámegiela hárrái.

Sámegiela dilálašvuolta lea leamaš ja lea ain girjái, ja guđet ge guovlluin leat sierra vásáhusat sihke giela massima ja seailluheami dáfus. Danin lea mu vásáhus ahte berrešii dilálašvuoda báikkis báikái dutkat sierra casan. Dáid dutkamiid vuodul livččii vejolaš oažžut gova mot sámegiela dilli lea ollislaččat servodagas ja earet go almmolaš doaimmain.

Váldosámeguovlluin ja earenomážit Guovdageainnus lea sámegiella seilon go olbmot leat joatkán geavahit dan beaivválaččat. Sámegiela dilli dán ge guovllus lea rievddadan áigodagas áigodahkii.

Guovdageainnu suohkana bargguin 1970- ja 1980-loguin leat leamaš váikkuhusat ollásit sámegiela saji dáfus almmolašvuodas, ja vuosttaš lei go Guovdageainnu álgaheapmi dagahii dárbbu rievddadit Norgga suohkanlága dohkkeheami várás suohkaniid sámegielnamaid almmolažžan.

Guovdageainnus lea sámegiela ja kultuvrras leamaš suohkana eiseválddiid doarjja. Dán dutkamis lean čájehan mot Guovdageainnus lea suohkana bargu leamaš sajáiduhhtime sámegiela almmolaččat Norggas.

Giela sadji ja nanusvuolta lea aŋkke gitta sápmelaččaid iežaset daguin ja doaimmain. Dakkár dagut leat vuosttažettiin oassin giellageavaheamis. Dađi-bahábut eai ovttaskasolbmot nákke hálddašit otná hástalusaid.

Sámediggi berre politihkastis dohkkehit sámegielaid sierralágan dárbbuid seailluheami ahtanuššamiin ja virkkosmahttima dáfus. Ovdamearkka dihte lea davvisámegiella doaibmi giella olbmuid ruovttuin ja bargosajiin, ja danin leat das earenoamáš ahtanuššandárbbut. Eará gielat leat dájvá oahppama duohken.

Loahpahan giitosániiguin maid earenomážit cealkán mu dutkanguimmiide dieđuid ovddas mat leat dahkan dán barggu vejolažžan. Ollu giitu maid sidjiide geat leat veardádallan, kommenteren, dárkkistan ja leamaš doarjjan bargguin.

Gáldolistu

- Andersen, Ann-Mari & Olsen, Kjell 2018: «Det stikker så smertelig, spesielt når man forsøker...». Norskspråklighet i samiske kjerneområder. – *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* 1/2018: 49–60.
- Aubert, Vilhelm 1978: *Den samiske befolkning i Nord-Norge. Sámi ál'bmud Davvi-Norgas*. Artikler 107. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Bjørnå, Hilde 2007: Villkår for samarbeid på tvers i samfunnsvitenskapen. – Torill Nyseth & Svein Jentoft & Anniken Førde & Jørgen Ole Bærenholdt (doaimm.), *I disiplinenes grenseland. Tverrfaglighet i teori og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget. 35–44.
- Boyesen, Einar 1961: Norsk skolepolitikk og samene. – Asbjørn Nesheim (doaimm.), *Sámi Ællin. Sámi Særvi Jakkegir'ji 1959–1960*. Oslo: Universitetsforlaget. 5–33.
- Førde, Anniken 2007: Studie av kvardagsliv og politikk. Praksisorientert analyse som tverrfaglig tilnærming. – Torill Nyseth & Svein Jentoft & Anniken Førde & Jørgen Ole Bærenholdt (doaimm.), *I disiplinenes grenseland. Tverrfaglighet i teori og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget. 45–58.
- Giddens, Anthony 1993: *New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. Second Edition. Stanford & California: University Press.
- Helander, Nils Øivind 2012: Norgga beale oahppoplána doaimmi guovttegielatvuohta – mo dan meroštallat? – *Sámi dieđalaš áigečála* 2/2012: 57–83.
- Hellevik, Ottar 2002: *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Instruksa 1898 = *Instruks angaaende brugen af lappisk og kvænsk som hjælpesprog ved undervisningen i folkeskolen, hvor dette af kirke departementet er tilladt i henhold til landsskolelovens paragraf 73, 2 led*. 1898. Kristiania: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Johannessen, Asbjørn & Tuft, Per Arne & Christoffersen, Line 2010: *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Kalstad, Johan Klemet Hætta 1999: *Reindriftspolitik og samisk kultur – en uløselig konflikt? En studie av reindriftstilpasninger og moderne reindriftspolitik*. Dieđut 2/1999. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Kalstad, Johan Klemet Hætta 2011a: Norgga sámepolitihka molsašupmi ođđa áiggis. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2011: 43–65.

- Kalstad, Johan Klemet Hætta 2011b: «Sámegiellagat leat oalle boares olbmot». – *Sámis* 10: 44–48.
- Kalstad, Johan Klemet Hætta 2012: Norgga sámepolitihkka 1970-logus – ođaste-miin nanosmahttit sámevuoda – *Sámi dieđalaš áigečála* 2/2012: 85–111.
- Kalstad, Johan Klemet 2017: Ole Henrik Buljo. Minneord. – *Ságat* 20.09.2017.
- Kalstad, Johan Klemet H. 2019: Vuosttaš ja áidna johttisápmelaš sátnejodiheaddji Norggas: Láidestii suohkanstivrra ođđa geainnuid guorastit. – *Árvvir* 20.12.2019.
- Meløy, L. Lind 1980: *Internatliv i Finnmark. Skolepolitikk 1900–1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Mákká Regnor 2005: *Sámi historjá Davviriikkain 1850 rájes otnázii*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- NOU 1985: 14 = *Samisk kultur og utdanning*. Norges offentlige utredninger 1985: 14. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- NOU 2016: 18 = *Hjertespråket. Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk*. Norges offentlige utredninger 2016: 18. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Raporta 2019 = *Rapport 2019. Vurdering av organisasjonsform for Sámi Giellagáldu – Nordisk fag- og ressurscenter for samiske språk*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Rádđeolmmái 21.2.1984 = Kautokeino kommune, rådmannen 21.2.1984. (J.nr. 357 Ark.nr. 036). Utvikling og likestilling mellom samisk og norsk i kommunal forvaltning. Kautokeino kommune.
- Rádđeolmmái 7.11.1984 = Notat 7.11.1984 om møte med Kommunal- og arbeidsdepartementet 22. november 1984. Likestilling for samisk språk i offentlig forvaltning. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune.
- Rasmussen, Torkel 2014: «Go ealáska, de lea váttis dápmat». *Davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus*. Dieđut 5/2014. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Ot.prp. nr. 60 (1989–90) = *Samisk språk. Lov om endringer i I. Lov 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven)*. II. Lov 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen III. Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene. Ot.prp. nr. 60 (1989–90). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Sámediggi 2018: *Gieledutnjeme – Giellalápptim – Giellalokten. Sámedikki strategijat sámegeiela várás*. Kárášjohka: Sámediggi.

- Sámi Giellagáldu 2021: *Sámi Giellagáldu*. <https://satni.uit.no/termwiki/index.php?title=S%C3%A1mi_Giellag%C3%A1ldu> (26.01.2022).
- Smith, P. L. 1938: *Kautokeino og Kautokeino-lappene. En historisk og ergologisk regionalstudie*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- St.diedáhus nr. 21 (1962–63) = St.meld. nr. 21 (1962–63). Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Suohkanstivraášši 43/80 = Kommunestyresak 43/80. Samisk språk i offentlig forvaltning – kommunal tolketjeneste. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune.
- Suohkanstivraášši 24/84 = Kommunestyresak 24/84. Likestilling for samisk språk i offentlig forvaltning. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune.
- Suohkanstivraášši 113/84 = Kommunestyresak 113/84. Krav til språkkunnskaper ved tilsetting i kommunale stillinger. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune.
- Suohkanstivraášši 16/85 = Kommunestyresak 16/85. Krav til språkkunnskaper ved tilsetting i kommunale stillinger. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune.
- Suohkanstivraášši 67/89 = Kommunestyresak 67/89. Regler for krav til språkkunnskaper ved tilsetting i kommunale stillinger. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune.
- Todal, John 2013: Man ollu rievddada sámegiela dilli Norggas? – Else Grete Broderstad & Margit Brustad & Kevin Johansen & Paul Inge Severeide & John Todal (doaimm.), *Sámi logut muitalit 6. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2013*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. 17–56.
- Wadel, Cato 1991: *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: Seek.
- Aarseth, Ola 1987 [1979]: Kautokeino internat, vaktmesterkurs 26.06.79. – *Lokalt folkestyre 150 år*. Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune. Guovdageainnu suohkana arkiivamateriála. 4–8.

Saami language: challenges, preservation and development in Guovdageaidnu

The principle of Norwegianization formed the basis of Norway's official policy towards the Saami from the 1880s until the mid-1900s, a period in which the Norwegian authorities prevented and prohibited the use of as well as instruction in the Saami language.

Norwegianization did not function uniformly in all Saami speaking areas and the Saami language survived better in some areas than in others.

Becoming "Norwegianized" occurred when Saami speaking persons started using a non-native language instead of their own mother tongue, a process that just happened, without any discussion or explanation whatsoever.

I have studied the status and condition of the Saami language in Guovdageaidnu/Kautokeino throughout the 1900s.

The Saami language has survived in Guovdageaidnu/Kautokeino, though the language situation has varied from one period to the next. The 1980s were prosperous and in this period the municipality officially adopted Saami on an equal footing with Norwegian.

Survival of a language, however, depends on its use, and for Saami schools, it is a goal to make pupils functionally bilingual.

Since the 1990s, Saami has been an official language in central areas in Norway. However, there are internal variations in the language situation. In the Saami municipalities, Saami is used in people's everyday lives both at home and at work. There is need for the development of the language.

Keywords: Saami language, Norwegianization, actor's point of view, language shift, official language

JOHAN KLEMET HÆTTA KALSTAD
Sámi University of Applied Sciences
johankk@samas.no